

УДК 329.78 (477)

Киричук Т.М., Черкаський державний технологічний університет

Киричук Тетяна Миколаївна (1962 р.н.). У 1984 році закінчила історичний факультет Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка. Здобувач кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету. Коло наукових інтересів – розвиток молодіжного руху в Україні у 80-90-х рр. ХХ ст.

Молодіжний рух в Україні у 1980-х рр. і його вплив на суспільно-політичні процеси в радянському суспільстві

У статті висвітлюється широке коло питань, пов'язаних із зародженням і розвитком неформальних молодіжних рухів. Аналізуються чинники, що прискорили утворення опозиційних комсомолу молодіжних організацій. Показано динаміку їх розвитку та зміну пріоритетів. Висвітлено роль, яку вони відігравали на вирішальному етапі боротьби за досягнення незалежності України.

In the article a wide range of questions is highlighted connected with the origin and development of informal youth movements. The factors which sped up the formation of komsomol oppositional groups and change of their targets are also discussed. The role which they played at a deciding stage of struggle for the independence of Ukraine is illuminated.

Складний за своїм характером та глибокий за мірою трансформаційних зрушень процес розпаду Радянського Союзу надав можливість наглядно прослідкувати ломку світоглядних стереотипів, життєвих принципів та духовних орієнтирів багатомільйонного населення величезної країни. Особливої уваги потребує вивчення проблем молодого покоління, яке нині стало більшістю свідомого дорослого населення. Дослідження в цій галузі є не лише цікавими, але і надзвичайно цінними й актуальними на сьогоднішній день, тому що вони дають можливість більш глибокого розуміння різнопланових проблем сучасності.

Широка хвиля молодіжного неформального руху 1970-1980-х рр. не лише відчутно освіжила новими віяннями життя радянської молоді, але

суттєво вплинула і на загальний хід суспільно-політичних процесів, що відбувались в цей час у Радянському Союзі і, зокрема, в Україні. Окрім того, ці процеси стимулювали якісні зміни у вивченні молодіжної проблематики. Під новим кутом зору почали досліджуватись тенденції зростання в молодіжному середовищі опозиційної ініціативи, з'явилися праці, присвячені вивченню неформального руху [1]. Серед них за своєю новизною та неординарністю виділяється оригінальна праця В.Левічевої [2], в якій подано ґрунтовний аналіз, узагальнюючу класифікацію та всеохоплюючу характеристику неформальних об'єднань. У поле зору дослідників потрапили не лише факти занепаду комсомолу [3], швидкий прихід на зміну йому новоявленого неформалі-

тету [4], але і закономірності його появи і наслідки, до яких призводила зростаюча молодіжна ініціатива [5].

Серед досліджень, що з'явилися після розпаду Радянського Союзу, розроблених в галузі формування та становлення сучасного організованого молодіжного руху, слід, насамперед, назвати роботи В.Головенька, О.Корнієвського [6], в яких було глибоко проаналізовано емпіричний матеріал, що стосується розвитку українського молодіжного руху протягом ХХ ст., і в сучасний період зокрема. Крізь призму динамічних політичних трансформацій досліджують молодіжне середовище в своїх роботах В.Бибик, М.Головатий, В.Рибкало [7]. Над проблемами самовизначення та соціальної адаптації молодого покоління плідно працюють спеціалісти Центру дослідження проблем громадянського суспільства В.Кулік, Т.Голобуцька, О.Голобуцький [8]. В роботі аналізується категорія молоді, етапи її життєвого самовизначення і пов'язані з нею поняття – життєві цілі, плани, перспективи, самореалізація особистості та ін.

Разом з тим слід наголосити, що ця багатогранна проблема криє в собі ще багато нерозкритих аспектів. У даній роботі автор звертає увагу на питання зростання внутрішньої опозиції в комсомолі, вплив на формування сучасного молодіжного руху Української Гельсінської групи та Товариства Лева, а також зворотний вплив молодіжних неформальних течій на суспільно-політичну ситуацію в країні.

Початкові форми молодіжної самодіяльності у вигляді територіальних угруповань, різнопланових об'єднань, заснованих на спільності музичних вподобань, формування фанатів спортивного напрямку тощо вже на початку 1980-х років поступово почали втрачати свою привабливість і вплив на молодіжне середовище. На арені суспільного життя все активніше заявляли про себе молодіжні об'єднання, які і за структурою, і за характером своєї діяльності претендували на роль громадсько-політичних організацій, що мали бути альтернативними до партійних.

Вже в середині 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. на теренах Радянського Союзу з'явився новий, по суті, альтернативний комсомолу рух, пов'язаний з організацією освіти та дозвілля молоді. Цей рух можна віднести до неформальної молодіжної ініціативи, але унікальність і особливість його полягала в тому, що засновниками його були передові педагоги і психологи.

Ще в 1957 р. група молодих прогресивних дослідників Ленінградського педагогічного інституту ім. О.Герцена розробила комплексну методичку, направлену на процес всебічного гармонійного розвитку особистості як у фізичному, так і в духовному плані [9].

В Україні цей рух теж знайшов своїх прихильників. Його організаційними осередками стали, насамперед, великі міста: Київ, Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ. Без офіційного розголосу здійснювались пошуки нових підходів до виховання підростаючого покоління, які б відповідали новим реаліям життя і стимулювали його до подальших змін. Завдяки досить широкому загалу прогресивних педагогів вони нерідко впроваджувались у життя [10].

Поряд із суто опозиційними молодіжними формуваннями другої половини 1980-х рр. почали виникати й молодіжні групи ліво-радикального спрямування: Група нового дня, клуб "Антарес", "Молодь за комунізм" та деякі інші. Ці молодіжні об'єднання не відходили і не відмежовувались від загальної комуністичної ідеї. Навпаки, основною їх метою було досягти відповідності існуючої офіційної молодіжної організації ВЛКСМ основним постулатам комунізму [11].

Поряд з такими осередками молодіжного єднання все більшого поширення почали набувати молодіжні об'єднання, які проявляли свою активність на суспільно-політичній ниві. Серед студентів суспільно-гуманітарних факультетів почали знову відроджуватись і популяризуватись ідеї дисидентів, пік діяльності яких припадав на середину 1970-х рр. Щоправда, розмах цього руху, порівняно з іншими, був значно меншим. По-перше, належність до прихильників репресованої Української Гельсінської групи була небезпечна в силу того, що сама ця група вважалась політично злочинною і забороненою державними наглядовими органами. По-друге, не було ні матеріальної, ні інформаційної можливості поширювати ідеї дисидентів серед молоді. Тим паче, "самвидав" все-таки знаходив своїх читачів і прихильників у молодіжному середовищі.

У другій половині 1987 р. дисиденти старшого покоління почали активно популяризувати у суспільстві свої політичні ідеї. Після "Відкритого листа Генеральному секретареві ЦК КПРС М.Горбачову" і офіційної заяви про початок боротьби за звільнення політичних в'язнів її

ініціатори піддавались гострій критиці на сторінках офіційних видань, в радіотелевізійних програмах тощо. Однак, незважаючи на протидію влади, члени розпущеної і забороненої Української Гельсінської групи заявили про відродження своєї організації, яка розгорнула активну співпрацю з іншими опозиційними осередками, зокрема з Товариством Лева. Завдяки цьому Українська Гельсінська група отримала активну підтримку національно свідомої молоді. Під впливом УГС у Львові в 1988 р. було створено громадський комітет по організації, підтримці і проведенню різних за своїм спрямуванням мітингів. Незабаром у столиці було проведено всеукраїнську екологічну демонстрацію, а у Львові організовано масштабний політичний мітинг, учасники якого вперше підняли національний жовто-блакитний прапор [12].

Під впливом відродження ідеї національного самоствердження надзвичайно популярними стали молодіжні політклуби. У 1987 р. в республіці їх було 1119, а у вересні 1988 року – вже біля 3 тисяч. Вони об'єднували 72 тисячі юнаків і дівчат, що цікавилися політичними проблемами сьогодення [13].

Таке поживлення було обумовлено процесом реформування та демократизації в СРСР, який розпочався з обранням на посаду Генерального секретаря ЦК КПРС М.Горбачова. Слід зазначити, що в перші роки перебудови значних змін в соціально-політичному житті України майже не відчувалось. Порівняно з іншими республіками Радянського Союзу, відносно високий і стабільний матеріальний добробут в Україні породжував певну пасивність населення в ставленні до активної суспільно-політичної діяльності. До цього слід додати, що вищий ешелон партійно-радянського керівництва України на чолі з В.Щербинським відрізнявся в СРСР своєю особливою консервативністю [14].

Лише після Чорнобильської катастрофи ситуація почала швидко змінюватись. В українському суспільстві відбувається кардинальний сплеск громадської активності, в першу чергу екологічного спрямування. За участю і підтримкою молоді в Україні розгорнуло активну діяльність представництво всесвітньої екологічної організації Грінпіс, яка швидко завоювала загальне визнання своїм активним опором бездіяльності і халатності чиновництва.

Поширенню нових тенденцій серед молоді почала сприяти газета “Комсомольська правда”.

Вона швидко стала надзвичайно популярною серед населення. Прогресивно налаштованим членам редколегії вдалось уже в 1986 р. досить швидко об'єднати небайдужих до суспільних змін молодих людей. Так був створений Клуб соціальних ініціатив, який незабаром почав виступати як політизоване об'єднання, згуртувавши навколо себе як авторитетних інтелектуалів, так і схильних до змін політичних діячів [15].

Особливо популярними в практиці обговорення назрілих питань щодо шляхів та темпів подальших суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень стали “круглі столи”, більшу частину учасників яких представляла прогресивна молодь. Напередодні XX з'їзду ВЛКСМ у 1987 р. мережа дискусійних клубів почала швидко розростатися і збільшувати кількість своїх учасників, які обговорювали процес підготовки до нового з'їзду, загальний стан справ у ВЛКСМ, діяльність окремих відповідальних функціонерів, перспективи подальшого існування комсомолу. На сторінках часописів усе частіше з'являлись матеріали “круглих столів”, учасники яких на високому професійному рівні аргументували помилковість подальшого стримування молодіжних ініціатив [16]. Таким чином, розпочався процес відкритого і активного протесту проти монополії комсомолу і піонерської організації в праві організації молодіжного руху.

Натомість у діяльності комсомольської організації все більше давали себе взнаки стагнація, політична байдужість, організаційна одноманітність. Незважаючи на очевидну зміну політичних настроїв і назріваючих суспільних перемін, керівництво українського комсомолу не відважилось на перегляд своїх поглядів на молодіжну політику. Проте реальні прояви громадянської активності стверджували протилежне. В тому ж році в Україні активно працювало біля 1120 громадсько-політичних клубів, основною формою роботи яких була організація “круглих столів” і дискусійних вечорів.

Щоправда, у відповідь на це почали з'являтися клуби ортодоксально лівої політичної орієнтації, які відстоювали доцільність подальшого існування комсомолу. Слід віддати належне, що вони не ідеалізували існуючий режим, а намагались відверто розкривати причини занепаду радянського суспільства. В Україні цю групу молодіжного руху представляли такі клуби, як “Данко”, “Квітень”, “Комуна”, “Перебудова”,

“Червона гвоздика”, “Шанс” та українська філія Всесоюзного суспільно-політичного клубу [17]. Вони не виступали з критикою на адресу ВЛКСМ як організації в цілому і продовжували підтримувати основні догмати соціалістичної ідеології.

Така полеміка між дискусійними клубами, організованими неформальними об'єднаннями і клубами-репрезентантами лівого крила комсомолу, підвищувала загальний рівень політичної культури населення, а особливо молоді. Як результат, престижним стає не членство в лавах ВЛКСМ, а позиція опозиціонера – людини, яка може відкрито і впевнено відстоювати свої думки. На цьому ж етапі розвитку молодіжного руху починають масово відкриватись при навчальних закладах гуртки, які залучали школярів і студентів до культурно-просвітницької, етнографічно-історичної, екологічної та прикладно-мистецької діяльності.

У Львові в 1986 р. виникла ідея проведення широкої молодіжної акції, присвяченої відтворенню культурного спадку міста. Вже за перший місяць робіт за участю вчених, архітекторів, молодих робітників, науковців, студентів і службовців було відновлено 80 історичних об'єктів, а на Личаківському кладовищі біля 300 надгробків. Восени 1987 р. учасники акції по відродженню історичних пам'яток утворили Клуб шанувальників історії та культури Товариства Лева. Першим керівником його став завідуючий відділу міськкому ЛКСМУ О.Шейка.

У 1988 р. Товариство Лева відкрило нове відділення – екологічну секцію, яка провела акції протесту проти будівництва ТЕЦ-2 на вугіллі, проти руху приватного автотранспорту в центральній частині міста, “Зелену толоку” на Високому замку, влаштувала 100-денну екологічну експедицію по Дністру [18].

Такі широкомасштабні акції почали набирати все більш яскраво вираженого політичного забарвлення, все частіше зачіпати й ущемляти інтереси тогочасних економічних та політичних можновладців. Як наслідок, влада все більш відходила від початкової толерантності і співпраці: в офіційних виданнях і засобах масової інформації з'явилися статті, що крипикували дії Товариства Лева і тим самим дискредитували його діяльність.

В той же період на території Центральної та Східної України відбувались подібні, хоча і не такі масштабні, події по організації молодіжної самодіяльної ініціативи. В Києві, Харкові, Дніп-

ропетровську, Одесі, Кривому Розі та інших великих містах продовжували створюватись політичні дискусійні клуби, які об'єднували і сприяли свідомій політичній активізації великої кількості молоді та студентства.

Восени 1987 р. в Києві був офіційно зареєстрований Український культурологічний клуб (УКК), який за характером своїх позицій і вподобань став у опозицію існуючій владі. Як і їх львівські колеги, представники УКК почали відстоювати право на існування історичних пам'яток, а також сприяти їх відродженню. Так, 4 жовтня 1987 р. Міністерство культури УРСР, Київська міська рада та Міністерство оборони СРСР отримали офіційні листи-звернення Українського культурологічного клубу, в яких викладались вимоги і пояснювались причини протесту проти будівництва в межах Києво-Могилянської академії ідалень Військово-морського політичного училища. На рахунку діяльності УКК зберігається і акція по приверненню уваги до проблеми свободи слова в Радянському Союзі в ракурсі вшанування пам'яті та творчості видатного українського поета В.Стуса [19].

З поглибленням процесу гласності й демократії політизація населення продовжувала стрімко зростати. В кінці 1980-х рр. загальна кількість самодіяльних громадсько-політичних об'єднань, позбавлених вікових меж, нараховувала в Україні близько 20 тисяч [20]. Вони діяли більш як за 200 напрямками [21]. Деякі такі об'єднання були досить чисельними, стабільно об'єднуючи від 500 до 3000 осіб [22]. Майже половину цих неформальних об'єднань складали люди віком до тридцяти років, часто саме вони були в числі їх засновників або керуючим ядром [23].

Привабливість неформального молодіжного руху пояснюється тим, що майже кожен з його напрямків пропагував новий, протилежний до встановленого комсомолом стиль життя. Велика кількість молодіжних об'єднань у другій половині 1980-х рр. займалась популяризацією неофіційних тлумачень злободенних суспільно-політичних подій, що відбувались в країні. Вони будили в молоді національну самосвідомість, давали можливість вивчати етнографію рідного краю, по-новому осягнути зміст і хід української історії та в контексті цього – процес створення і існування Радянського Союзу.

Лише протягом 1988 р. в Україні виникло більше як 3 тис. молодіжних організацій, дискусійно-політичних клубів та неформальних об'єд-

нань, які згуртували і надали можливість проявити свої суспільно-політичні вподобання сотням тисяч громадян, абсолютну більшість яких складала молодь [24].

Таким чином, українська молодь вже в другій половині 1980-х рр. змогла подолати рубіж між хаотичною сукупністю молодіжних угруповань і становленням цілеспрямованого організованого молодіжного руху. Цьому процесу сприяла низка факторів. Молодь була підтримана частиною офіційних осіб, які стали на шлях здобут-

тя Україною незалежності або ж які просто підтримували процес демократичної трансформації радянського суспільства. Така підтримка надавала сили і резонансу молодіжному рухові. Молодь, в свою чергу, почала наблизатись до проблем, актуальних для старшого покоління, проявляючи, до речі, і підвищену зацікавленість до збереження спадщини своїх пращурів. Це зближувало різні за віком і вподобаннями групи населення і робило загальногромадянські організовані акції більш дієвими і результативними.

Література

1. Неформальные объединения молодежи: Методические рекомендации. – К.: Б. и., 1988. – 15 с.; Неформальные объединения молодежи вчера, сегодня... а завтра? Сб. статей / ВКШ при ЦК ВЛКСМ. Науч. отд. – М., 1988. – 68 с.
2. Левичева В. Ф. Молодежный Вавилон: Размышления о неформальном движении. – М.: Молодая гвардия, 1989. – 219 с.
3. Комсомол и перестройка: Теория и опыт. На материалах ВЛКСМ и ЛКСМ. Сб-к статей / Высшая комсомольская школа при ЦК ВЛКСМ. – М., 1989. – 192 с.
4. Неформальная волна. – М.: Изд-во при ВКШ, 1990. – 84 с.; Неформалы: Социальные инициативы. – М.: Московский рабочий, 1990. – 240 с.
5. Анищук В. В. Рост социальной активности молодежи. – К.; О.: Вища школа, 1988. – 191 с.; Громов А. В., Кузин О. С. Неформалы: кто есть кто? – М.: Мысль, 1990. – 269 с.
6. Головенько В. Український молодіжний рух у XX ст.: Історико-політологічний аналіз основних періодів. – К.: Вид-во АЛД, 1997. – 160 с.; Головенько В. А., Корнієвський О. А. Український молодіжний рух: історія та сьогодення / Український НДІ проблем молоді. – К.: Наукова думка, 1994. – 111 с.
7. Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А. Політична культура сучасної молоді. – К.: Вид-во АЛД, 1996. – 112 с.
8. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження. – К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с.
9. Неформалы: Социальные инициативы – С. 4.
10. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Вказ. праця. – С. 91.
11. Неформальные объединения молодежи вчера, сегодня... а завтра? Сб. статей / ВКШ при ЦК ВЛКСМ. Науч. отд. – М., 1988. – С. 15.
12. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Вказ. праця. – С. 106.
13. Головенько В. А., Корнієвський О. А. Вказ. праця. – С. 73.
14. Гарань О. В. Убити дракона: 3 історії Руху та нових партій України. – К.: Либідь, 1993. – С. 9.
15. Неформалы: Социальные инициативы – С. 19.
16. Молодежь в современном мире: проблемы и суждения (материалы "круглого стола") // Вопросы философии – 1990. – № 5. – С. 12-33.
17. Головенько В. А., Корнієвський О. А. Вказ. праця. – С. 72.
18. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Вказ. праця. – С. 99-101.
19. Там само. – С. 101.
20. Куляс П. Що диктує нам "дитя перебудови"? Роздуми над питанням з приводу самодіяльних громадських об'єднань // Під прапором лєнінізму. – 1989. – № 10. – С. 26.
21. Ходаковський С. Н., Шаповалов А. В. Демократизация советского общества и развитие самостоятельного молодежного движения // "Молодежь и перестройка": Харьковская областная науч.-практ. конференция (1988). Тезисы докладов и сообщений. 19-21 декабря 1988 год / Харьковський обл. Комітет ЛКСМ України. – Х., 1988. – С. 211.
22. Общественные самостоятельные движения: проблемы и перспективы. Сб-к научных трудов. – М.: НИИ-ИЖ, 1990. – С. 51.
23. Политические системы СССР и стран Восточной Европы. 20-60-е годы: Сб-к статей. – М.: Наука, 1991. – С. 47.
24. Головенько В. А., Корнієвський О. А. Вказ. праця. – С. 73.

Надійшла до редакції 18.04.2003 р.